

Олексій Лупандін

**Політика більшовиків
щодо дестабілізації
внутрішньополітичної ситуації
в Україні в період Брестського миру
(березень — листопад 1918 р.)**

Стаття висвітлює діяльність більшовицького уряду РСФРР спрямовану на дестабілізацію внутрішньополітичної ситуації в Україні в період Брестського миру (березень — листопад 1918 рр.) Автор показує як більшовики, де-юре визнавши незалежність України, фактично провадили антидержавну та антиурядову політику щодо Української держави.

Статья посвящена деятельности большевицкого правительства РСФСР направленной на дестабилизацию внутреннеполитической ситуации в Украине в период Брестского мира (март-ноябрь 1918 г.). Автор показывает как большевики, де-юре признав независимость Украины, фактически проводили антигосударственную и антиправительственную политику относительно Украинской державы.

The article is dedicated to the activity of Bolshevik's government of Soviet Russia directed against the political stability of internal affairs of Ukraine during Brest peace treaty (March — November 1918). The author shows how Bolsheviks, recognized de jure independence of Ukraine, pursued anti-state and anti-government policy against Ukrainian state.

Укладення Брестської угоди стало не тільки вагомим проливом молодій українській дипломатії на міжнародній арені, але й повною несподіванкою для їхніх головних опонентів більшовиків, які прагнули зберегти суверенітет над всіма територіями колишньої Російської імперії. Підписання міждержавних угод з новоутвореними державами, що виникли на національних окраїнах колишньої імперії не входило в плани радянського керівництва. Проте, політична риторика більшовиків, зокрема,

«про право націй на самовизначення аж до цілковитого відокремлення» зіграла з ними злий жарт, змусивши визнати правочинність делегації Української Народної Республіки на переговорах у Брест-Литовську, тоді як навмисне затягування російською делегацією переговорного процесу сприяло скорішому укладенню мирного договору УНР з державами Четверного союзу.

Підписання Україною Брестського мирного договору відкрило широкі можливості для вирішення великого кола проблем внутрішнього життя країни. Будучи актом зовнішньополітичного і внутрішнього курсу, цей договір зміцнив правовий статус Центральної Ради та її уряду — Генерального Секретаріату в протиставленні з радянськими силами в Україні, а встановлення військового протекторату, внаслідок німецько-австрійської окупації України, поставило радянське керівництво перед доконаним фактом існування формально незалежної української держави.

Брестський мирний договір держав Четверного союзу з РСФРР від 3 березня 1918 р. зобов'язував останню підтвердити право українського народу на самовизначення і законність влади Центральної Ради на території

України, визнати мирний договір УНР з державами австро-німецького блоку, укласти з нею мир, негайно вивести з території УНР формування червоної гвардії, припинити будь-яку агітацію та пропаганду проти її уряду та громадських установ.

Нові умови вимагали негайного вироблення подальшої політичної лінії більшовиків щодо УНР. На скликаній 19–20.IV.1918 р. з цією метою нараді у Таганрозі було запропоновано три тактичні лінії. Представники лівого крила на чолі з Пятаковим та Бубновим виступали за негайне повстання. Квірінг та Епштейн озвучили позицію «правих», які вважали, що Центральна рада прийшла «всерйоз і на довго», а отже більшовикам треба зосередитися увагу на відбудові партійної сітки та тих можливостях, які дає робота в легальному секторі: профспілках, кооперативах, лікарнях та інших організаціях.

Вступ у збройне протистояння з німецько-австрійськими військами вони вважали абсолютною авантюрою. Очоловані Скрипником «центристи» виступали за визнання Брестського договору відносно Росії, пропонуючи провадити боротьбу проти Центральної ради та австро-німецьких військ не вступаючи у відкрите протистояння. Для легітимації цієї лінії «центристи» пропонували створити альтернативну радянську українську державу, що й було зроблено на II Всеукраїнському з'їзді рад, який відбувся 17–19. III. 1918 р. у Катеринославі¹.

На ньому було обговорено ряд питань поточного моменту (ставлення до Центральної Ради, війни, миру, про державний устрій України тощо). З розглянутих питань з'їзд прийняв більшовицькі резолюції, схваливши Брестський мир, задекларував незалежність радянської Української народної республіки, підкресливши при цьому, що радянська Україна лише формально припиняє федеративні зв'язки з РСФРР, що взаємини радянських республік залишаються в рамках, які були визначені раніше.

Отже, визнавши формально факт існування суверенної й незалежної української держави, більшовицький уряд Росії не збирався випускати Україну зі сфери своїх геополітичних та економічних інтересів. Виходячи з тези про тимчасовість Брестського миру і окупаційний характер відокремлення України від Росії (в супереч умовам Брестського мирного договору, укладеному РСФРР з державами Четверного союзу від 3 березня 1918 р.) першочерговими заходами радянського уряду стали: негайна евакуація промислових і продовольчих товарів на схід, організація підричних груп, створення «єдиного фронту оборони від Криму до Великої Росії». В березні при Наркомнаці РСФРР було створено Український відділ, метою якого було засилання в Україну своїх емісарів, партійних працівників і організаторів партизанських загонів. Для підготовки таких кадрів були створені спеціальні курси.

Унікаючи звинувачень у порушенні умов миру, більшовики та радянський уряд РСФРР заявляли про свою непричетність до організації і підтримки антиукраїнських заходів

і зображували справу таким чином, ніби наступаючим німецьким військам протистоять українські радянські військові формування. З метою політичного камуфляжу, було вирішено переформувати радянські військові частини на «український лад», а на провідні посади поставити осіб з українськими прізвищами. Саме тоді Ленін запропонував головнокомандуючому радянськими військами в Україні В. Антонову-Овсієнку перейти в підпорядкування українського радянського уряду і відкинути першу частину свого прізвища і стати просто Овсієнком².

Останній, керуючись партійними директивами, наказав запросити таємно допомоги з Москви, щоб не порушувати умов миру, засилати окремі загони, які говорили українською мовою, до німецького тилу, щоб вони сіяли паніку і підіймали селянські повстання, а також розшукати осіб з українськими прізвищами або знаючих українську мову і діяти через них³.

На весні 1918 р. більшовицьке керівництво змінило своє ставлення щодо створення окремих радянських формувань за економічно-територіальним принципом, тоді як раніше вбачали в цьому елементи сепаратизму і вважали Україну радянською республікою в складі загальноросійської федерації. З підписанням РСФРР умов Брестського миру і виходячи з більшовицьких намірів щодо України, на перше місце висувався військовий аргумент, пов'язаний з боротьбою проти наступаючих німецьких військ.

Тактична хитрість полягала в тому, що проголошення окремих територій України самостійними радянськими республіками в умовах протидій більшовиків наступаючим німецьким військам, виключало можливість звинувачень РСФРР в порушенні брестських угод. Так, зокрема, Донецько-Криворізька республіка, яка була створена і перебувала раніше в складі РСФРР, в нових умовах проголошувалась автономною частиною України.

Всупереч укладеним в Бресті угодам, з території РСФРР в Україну надсились зброя, боєприпаси, військові інструктори, фінансові кошти, проводилась евакуація матеріальних цінностей. Так, зокрема, в березні — квітні 1918 р. з радянської

Росії надійшло 165 тис. гвинтівок, 2840 кулеметів, 360 гармат, 29 тис. гранат, 17 млн. набоїв та інша зброя. З Петрограда в Україну були перекинуті 4 загони (1400 бійців), 1 батальйон балтійських матросів, кінно-артилерійська батарея Орловського гарнізону, тощо⁴. Більшовицькі акції в Україні здійснювались за широкої фінансової підтримки з боку РСФРР. Всього Раднарком РСФРР відпустив Главкому радянських військ в Україні 22 596 тис. крб. Це було значною сумою, якщо взяти до уваги, що декретом Раднаркому РСФРР від 28 січня 1918 р. на організацію Червоної армії в Росії було асигновано 20 млн. крб.⁵.

Грошові кошти постачались партійними, радянськими і військовими працівниками, що відправлялись в Україну. Війська Червоної армії отримували спорядження і продукти з головних інтендантських складів в Москві і інших центрах. Медично-санітарне обслуговування забезпечувалось медично-санітарними органами РСФРР.

Складовою ланкою діяльності більшовиків в Україні навесні 1918 р. була організація евакуації матеріальних і продовольчих цінностей до радянської Росії. В Харкові 21 березня була створена евакуаційна комісія. Були визначені напрямки і пункти відвантаження матеріальних цінностей: Воронеж, Борисоглібськ, Тамбов, Саратов, Сизрань і допоміжні станції. Широко застосовувалась реквізиція хліба і продовольства. З робітників Харкова і Донбасу були створені військово-закупівельні загони. На допомогу їм надсилались продзагони з Москви і Петрограду. Що не можна було вивезти, підлягало знищенню.

З 12 квітня по 5 травня через ст. Ліски було вивезено з боку Донбасу і Ростова 142 паротяги, 4552 навантажених вагонів, 1660 порожніх вагонів. Всього з боку Харкова, Донбасу, Ростова — 7,1 млн. пуд. вантажів⁶. З Луганська був евакуйований паротягобудівельний завод, завод набоїв, однієї латуні було вивезено — 200 вагонів. З Таганрогу більшовики вивезли майна на 6 млн. крб.⁷.

З 50 млн., що знаходились в Державному банку Миколаєва, більшовикам вдалося вивезти лише 17 млн., тому що до банка були стягнуті загони дружинників і робітників і більшо-

вики на подальшу евакуацію цінностей не наважились⁸. В березні з Харківської контори Державного банку було вивезено більш ніж 150 млн. крб., а в квітні з Харківського губернського казначейства — цінностей на суму більше 32 млн. крб.⁹.

Як зазначалось в звіті Харківського губернського старости, подібні заходи остаточно розорили багатьох осіб, а особливо сильно постраждали благодійні і просвітницькі установи, які за відсутністю коштів знаходились на краю загибелі¹⁰. окрема, газета «Боротьба» писала про «немилосердну евакуацію Києва», що полягало у грабуванні всього народного добра, зневажливого відношення більшовицької влади до інтересів місцевого робітництва¹¹.

Про ставлення робітничих верств населення до подібних дій більшовиків свідчить також резолюція об'єднаних зборів службовців-залізничників, майстрових і робітників Катеринославського і Нижнедніпровського вузлів Катеринославської залізниці. В ній, зокрема, зазначалось, що така війна веде не тільки до руйни і нівечить життя мирного населення, що «тут в Катеринославі неможна дозволити евакуацію знярядь виробництва, рухомого складу залізниць чи металів, бо це тільки зупинить промислове життя і прирече на голодування і безробіття робітничого класу і міста¹².

Дії більшовиків щодо вивезення матеріальних цінностей з України, аби вони не дістались німцям, перетворились на фактичний грабунок і нищення економічного і господарського життя в Україні. Незважаючи на централізоване спрямування цієї акції вона здійснювалась переважно наспіх і їй бракувало організації. Через невелику пропускну здатність залізничних шляхів, на станціях накопичувалось багато потягів з вантажем. В той же час коли воєнні і продовольчі вантажі евакуюювались, їм на зустріч йшли подібні вантажі для потреб фронтових частин. Місцеві органи радянської влади, переслідуючи особисті цілі щодо озброєння своїх загонів для самозахисту і здійснення власних планів користувались тим, що повз них проходили вантажі, брали все, що їм було потрібно. І в решті решт потяг приходив майже повністю пограбований. Це стосувалось навіть

і тих потягів, які прямували на фронт. Так, наприклад, Козловський «совдеп» зупиняв майже всі потяги з артилерією ніби то для «самозахисту від контрреволюції» і таким чином зробив у себе справжній арсенал зброї¹³.

В короткому звіті про евакуацію Українського фронту зауважувалося, що на вивезення цінностей було витрачено мільйони карбованців, але справа була виконана вкрай погано¹⁴.

На тлі фактичного розграбування України відступаючими військами Червоної армії, більшовики намагалися зберегти своє реноме надійного політичного партнера створюючи видимість дотримання взятих на себе в ході підписання Брестської мирної угоди міжнародних зобов'язань, зокрема щодо укладення мирного договору з Україною. Вступивши в переговорний процес з Україною, більшовицьке керівництво РСФРР, формально продемонструвало перед державами четверного союзу, що ступило на шлях виконання брестських угод. Зв'язані цими угодами, більшовики не мали змоги відкрито боротися за відновлення радянської влади в Україні. Але цей курс був невід'ємною основоположною частиною більшовицької політики щодо України і протягом дії Брестського мирного договору.

Переговори між представниками обох держав розпочались 23 травня в Києві. У ході роботи мирної конференції з початку було обговорено ряд важливих і принципових питань, які б забезпечували припинення війни, встановлення державних кордонів між Україною та Росією, врегулювання питань підданства, публічних, особистих і майнових прав, поділу майна та ліквідації рахунків, налагодження економічних і фінансових стосунків, поштового і телеграфного зв'язку. Найгостріші суперечки виникли з приводу визначення демаркаційної лінії. Російська сторона категорично відхиляла вимогу української делегації щодо перенесення демаркаційної лінії на північ від фактичного розташування військ.

Найбільш вагомим досягненням українсько-російського переговорного процесу було укладення 12 червня умов перемир'я. За його умовами бойові операції на всьому фронті мали бути припинені на весь період ведення мирних переговорів.

Договір визначав також умови повернення громадян обох держав у свою країну, відновлення залізничного сполучення і повернення рухомого складу, перегнаного до Росії, відновлення поштово-телеграфного зв'язку і пасажирсько-залізничного сполучення, встановлення тимчасового товарообміну тощо. В обох державах мали відкритися консульські представництва.

Найактуальнішою проблемою було питання встановлення державних кордонів. Дискусії з цього приводу набули гострого характеру. Після довгих дебатів сторони задекларували свою прихильність демократичним принципам щодо укладення мирного договору та відкинули можливість використання будь-яких форм тиску при визначенні кордонів. Обидві делегації заявили, «що будуть при визначенні кордонів рахуватися в однаковій мірі з політичними й іншими інтересами народів у їх цілості та, основувшись на етнографічному принципі, виходячи з нього, годяться визначити межу мировим договором..., обидві сторони годяться ужити зорганізованого і вільного перепиту людності для встановлення остаточних кордонів... перепит повинен робитися під доглядом спільних московсько-українських комісій після ратифікації договору та при умові звільнення спірних місцевостей від війська як одного, так і з другого боку»¹⁵.

Однак декларації так і залишилися «протоколом про намірі». Наповнення переговорного процесу реальним змістом не входило в плани більшовиків, а сам хід переговорів перетворювався з подачі російської сторони у вправи з ораторської майстерності.

Лінія кордону, запропонована українською делегацією, не влаштувала російську сторону. Великі суперечки виникли з приводу північних повітів Чернігівщини, західних і південно-західних повітів Курської та Воронежської губерній, а також Донецького басейну. Зі свого боку, російська делегація запропонувала іншу лінію межі, що відрізала до Росії 5 повітів Волині. Після довгих дебатів вона знову запропонувала новий варіант, згідно якого до Росії від України мали відійти 4 повіти Чернігівщини, а також українські частини Курщини, Воронежчини, Харківщини та Катеринославщини. Ця лінія кордону

відступала на захід від української етнографічної межі на 125–200 верст, і в межах тільки Донецького басейну охоплювала територію понад 20 тис. кв. верст з українським населенням.

Іншим блоком питань в українсько-російських стосунках довкола якого точилася запекла дискусія стало визначення кордонів з державними утвореннями, які виникли після розпаду Російської імперії і безпосередньо межували з Україною, таких як: Білорусь, Дон, Кубань, Крим. Адже дані державні утворення виникли вже після підписання брестських угод, що давало РСФРР юридичні підстави вважати ці територіальні утворення нелегітимними.

Українська сторона, будучи зацікавлена в послабленні позиції більшовиків, наполягала, що оскільки Білорусія, Дон, Кубань стали на шлях державного самовизначення і відокремлення від радянської Росії, то і встановлення державних кордонів між ними мало вирішуватись їхніми урядами без будь-якого диктату РСФРР. В якості аргументу вони наголошували, що в угодах РСФРР з державами австро-німецького блоку не були зазначені гарантії непорушності і цілісності території колишньої Росії, що перебувала під радянською владою.

Затягуючи питання визначення державних кордонів з Українською Державою представники РСФРР посилались по-перше, на нестабільну ситуацію в Україні, територія якої на той час була, не без допомоги більшовиків, охоплена повстанським рухом та страйками; по-друге, зазначали нестійкий стан сусідніх з Україною регіонів (Дон, Кубань). Питання про Кримський півострів російська делегація ставила в залежність від Ш Універсалу Центральної Ради, який не проголошував належність Криму до України і був, по-перше, актом одностороннім, а по-друге, був підготовлений Центральною Радою за умов федерації з Росією, коли питання про кордони не набуло принципового значення.

В тенденції російських представників поставити вирішення питання про встановлення українсько-російських кордонів у залежність від стосунків РСФРР з іншими державами та державними утвореннями, взагалі із загальнополітичною ситуаці-

єю, і намаганнях підпорядкувати вирішення цих питань контролю і санкції радянського уряду Росії, українська сторона бачила претензії, не виправдані ні дипломатичними актами на які посилалась російська делегація, ні державним станом сторін.

Головним фактором у затягуванні мирних переговорів була позиція офіційних представників більшовицького уряду Росії як щодо ведення самих переговорів, так і взагалі щодо перспектив стосунків РСФРР з Україною. Міністр закордонних справ Української Держави Д. Дорошенко зазначав, що «З половини літа почало з'ясовуватись, що совітська делегація веде з свого боку переговори так, начебто вона зовсім не зацікавлена довести їх до позитивного закінчення, хоче лиш проволікти час». Він також твердив, що ніби Ленін дав главі російської делегації Раковському інструкцію: «вести переговори з Україною, бо до цього зобов'язалися в Брестському договорі. Одначе переговорів не треба трактувати поважно, бо все воно переходяще та проминаюче»¹⁶.

Глава української мирної делегації С.Шелухин із самого початку переговорів піддавав сумніву бажання радянської Росії й більшовиків, зважаючи на їхні цілі та засоби втілення власної політичної програми, укласти мир з Україною. Подальший хід переговорів, затяжні дискусії, ставлення російських представників до вирішення спірних проблем підтвердили ці сумніви.

Формально визнавши право українського народу на самовизначення і створення своєї власної державності, більшовицький уряд радянської Росії фактично зневажливо, а іноді і зовсім вороже ставився до цих прагнень, що накладало свій відбиток і на триваючі мирні переговори.

Ще на початку роботи українсько-російської мирної конференції Х. Раковський заявляв, що питання про самостійність і незалежність Української Держави ще потребувало вирішення, бо як самостійна держава, Україна досі в міжнародних відносинах не дістала визнання. Роблячи цю заяву, він явно ігнорував умови підписаного Росією мирного договору, згідно з якими Україна трактувалась як уже сформована незалежна й суверенна держава. За цим договором РСФРР мала укласти з нею мир

і визнати договір УНР із Центральними державами від 9 лютого 1918 р.

Незважаючи на запевнення повноважних російських представників у намірах укласти мир з Україною цивілізованими демократичними методами, відкидаючи думки про загарбання й насильства, підтверджуючи прихильність до виконання умов Брестського мирного договору, більшовицький уряд Росії йшов на навмисне порушення як брестських угод, так і тих, що були укладені вже під час українсько-російських переговорів.

Вважаючи Україну тимчасово окупованою територією неподільної російської держави, радянський уряд РСФРР і більшовицька партія виношували плани збройних методів відстоювання своїх інтересів, хоча, згідно з ситуацією, обирали відповідні нелегальні форми діяльності. Незважаючи на перешкоди, які поставив в цьому Брестський договір, радянська Росія, йдучи на порушення його угод, надавала величезну нелегальну допомогу більшовикам України у створенні мережі підпілля. Вона не лише засилала на територію України комуністичну літературу, своїх агітаторів і досвідчених підпільників, а й підтримувала їх матеріально та зброєю. Провадилась широка підтримка страйкового руху в Україні, велась більшовицька агітація серед окупаційних військ. Ще 11 березня в Харкові була створена канцелярія «Головного комісара по організації партизанської війни». В прифронтові повіти направлялись організатори, розповсюджувалась агітаційна література тощо.

З підписанням 12 червня умов перемир'я між РСФРР та Українською Державою і встановленням демаркаційної смуги, поблизу неї створювались опорні бази для зв'язку з більшовицьким підпіллям і допомоги йому в розгортанні повстанського руху. Через них в Україну надсилались не тільки самі підпільники, а й зброя, фінансові кошти, література. З прикордонних з Росією повітів надходили повідомлення про систематичне порушення більшовиками демаркаційної смуги і протизаконні дії на території України.

Так, зокрема, в повідомленні Харківського губернського староства зазначалось, що майже щодня до міста з Великої Росії

прибувають в великій кількості більшовицькі агенти, безперешкодно проїжджаючи кордон у Білгороді, незважаючи на те, що там є спеціальний пропускний пункт. «В даний час Харків кишить більшовиками, серед яких є цілі організації агітаторів, забезпечених літературою та грошима і ці ватаги добре озброєні.

Крім того до Харкова прибувають з Великої Росії багато осіб з метою агітації серед німецьких військ¹⁷. За повідомленням з Корочанського повіта більшовики постійно порушували межі нейтральної зони і розташовували в ній не тільки окремі свої загони, а й штаби більш великих з'єднань, які отримували зброю з Курська¹⁸.

Про факти постачання зброї в Україну з території РСФРР свідчить також і телеграма Департаменту Державної варті Чернігівському губернському старості, в якій зазначалось, що за отриманими відомостями в Україну зі станції Зерново більшовиками відправлено на Хутір Михайлівський два вагони з вибухівкою, зброєю, літературою. Передбачається відправка ще до 40 вагонів зі станції Курськ і Льгов. Все буде перевозитись залізницею так і гужовим транспортом, переважно жінками під виглядом багажу¹⁹.

В повідомленні Чернігівського губернського старости зазначалось, що «в Мглинському повіті панують більшовицькі банди чисельністю 1 тис. чол., що скупчились в районі ст. Унеча — Жуділово — Почеп. Вони користуються допомогою з Брянська. В м. Мглин знаходяться 200-250 більшовиків. За існуючими відомостями в Мглинському повіті радянською владою надіслано 40 агітаторів, метою яких є в підбуренні населення проти української влади. Крім того сюди відряджена комісія з Москви, яка проводить анкетування серед населення про бажання приєднатися Москви. Над тими особами, які бажають бути під владою українського уряду чиняться насильства.

В Новгород-Сіверському повіті за демаркаційною лінією продовжується стягування більшовицьких сил чисельністю до 3-х тис. озброєних людей. Більшовиками ведеться антиурядова агітація, що закликає до озброєного повстання проти

державної влади і возз'єднання з Великоросією»²⁰. За іншим повідомленням «з Великоросії через Курськ майже щоденно прибувають в Україну до 20 більшовицьких агітаторів, які забезпечуються радянським урядом для ведення тут агітації великими грошовими коштами»²¹.

Агітатори приїздили в Україну за підробленими документами під виглядом військових, що повертаються з німецького і австрійського полону, а інші під виглядом утікачів від радянської мобілізації. Всі вони мали документи, що підтверджували їх походження з України. Тому Начальник особого відділу Штабу гетьмана попереджував місцеві українські власті в прикордонних з Росією повітах на необхідності самого ретельного догляду пасажирів і вагонів, оскільки «безсумнівно цими потягами крім літератури більшовицького напрямку, Україна наповнюється найнесприятливішими елементами, які мають самі близькі контакти з більшовиками і виконують їх доручення тут в Україні»²².

Щодо підтримки страйкового руху в Україні, то яскравим прикладом цього була широко розпочата в РСФРР кампанія по збиранню коштів в підтримку страйкуючих в Україні. Чисельні російські часописи друкували інформацію про відрахування різними партійним і громадськими організаціями, колективами фабрик і заводів коштів в фонд страйкуючих в Україні.

Більш того, на порушення угоди про демаркаційну лінію, яка забороняла вступ і перехід нейтральної смуги військовими частинами, реквізицію продовольчих запасів тощо, радянська Росія саме в нейтральній зоні зосереджувала радянські військові частини, трансформовані пізніше в українські радянські повстанські дивізії, які у слушний час мали збройними засобами повести боротьбу за відновлення в Україні радянської влади.

Влітку 1918 р. була створена КП(б)У. Зв'язана з РКП(б) не тільки ідейно, а й організаційно, вона по суті, становила собою підпільний філіал РКП(б) в Україні. До речі, вищі органи партії більшовиків України діяли в Москві під безпосереднім керівництвом ЦК РКП(б). Створення подібної політичної організації на території іншої держави було порушенням не тільки умов Бре-

стського миру, а й взагалі будь-яких норм міжнародного права, оскільки це було прямим втручанням у справи іншої держави.

Затягуючи переговори щодо встановлення державних кордонів, більшовики чинили в їх зоні антиукраїнські акції. З прикордонних з радянською Росією повітів до Міністерства внутрішніх справ і Міністерства закордонних справ Української Держави, на адресу глави української мирної делегації на переговорах з РСФРР надходили повідомлення місцевих властей про дії більшовиків, які грабували місцеве населення, вивозили до Росії продукти, хліб, різне майно і навіть цілі фабрики, знищували те, чого не могли забрати.

Ось що, зокрема, повідомляв глухівський повітовий староста: «Більшовицькі банди, отримавши несподівано у своє повне розпорядження кілька кращих волостей Глухівського повіту, використовують це своє... панування в своїх виключних цілях, піддавши вогню і мечу, грабуючи все на своєму шляху. Щоденно відбуваються масові вбивства і робляться насильства над українськими громадянами, котрих більшовики примушують вступати в більшовицькі зграї та загони. Майно нескорених віддається на пограбування та винищення, на села накладаються грошові контрибуції, угоняється селянський скот... а також відбираються і щоденно великими партіями вивозяться за межі України в прилеглі Орловську та Курську губернії всі продовольчі продукти і хліб, робиться насильне збирання і мобілізація як людей так і худоби та продовольства для потреб більшовицьких загонів.

Більшовицькі банди в своїй нищівній та руйнуючій роботі не задовольняються української смугою, яка була надана їм для грабунків, але роблять постійні й систематичні збройні набіги на решту повіту, вбиваючи і грабуючи на своєму шляху всіх і все, що їм тільки не підвернеться, ведучи скрізь більшовицьку пропаганду, збираючи та вербуючи для себе прихильників з темного середовища населення»²³.

Подібний стан був у Мглинському, Новгород-Сіверському, Новозибківському та Суразькому повітах. Зокрема, для вивезення Суразької паперової фабрики більшовики налагодили

навіть моста, зруйнованого ними під час відступу навесні 1918 р. і пригнали 160 вагонів. Коли українська адміністрація спробувала стримати ці дії, то більшовики пригрозили підірвати фабрику, щоб вона не дісталась нікому²⁴. На Поділлі в Овручі більшовики намагались мобілізувати населення від 17 до 50 років, підвозили гармати, зброю з Росії, привозили порожні вагони, наповнювали їх хлібом і вивозили їх до Росії²⁵.

Коментуючи більшовицькі плани мирного врегулювання і взагалі щодо Української Держави, глава української мирної делегації на переговорах з РСФРР С. Шелухин висловив свої думки з цього приводу у записці до Ради Міністрів 31 липня. Він вважав, що метою більшовиків є перетворити Україну на «спустошливий край з голодним людом і безробітними фабричними, позбавленими можливості годуватися з праці. Цим більшовики мають на меті збільшити на Україні клас людей нещасних, голодних, нужденних... для більшовиків така людинність — цілий скарб, а для України — загибель»²⁶.

С. Шелухин вважав, що з точки зору більшовиків мир радянській Росії з Україною не потрібний і навіть небажаний, оскільки «справа Світського уряду вимагає, щоб Україна була переможена ним і ніяк не була б незалежною од його держави, бо в противному разі більшовицька справа на Україні стала б цілком програною... Мир йому не потрібен, бо... нинішній стан війни все-таки вигідний для більшовиків. Установлення миру вимагає од Світського уряду і більшовиків: 1) зречення од всяких попередніх партійних і політичних планів на Україну і 2) установлення кордону, за який не вільно буде робити наїзди для реквізицій, грабунків та розбишацтв і взагалі здобиччю усякими способами. Таким чином, установлення миру з Україною для Світського уряду може бути тільки примусовим, а ніяк не по добрій волі.

Се було б для його новою поразкою». А затягування переговорів російськими представниками «є очевидним наміром... діждатись часу, коли Україну можна буде погубити і підгорнути під більшовицьку владу»²⁷.

Оцінюючи політичну лінію, стратегію і тактику більшовиків щодо України, міністр закордонних справ Української Держави Д. Дорошенко вважав, що «більшовизм в Росії — явище, що виросло органічно з природи російського духу і має певне коріння в історії і укладі російських соціально-економічних відносин і він відповідає глибоким імперіалістичним, державницьким стремлінням російського народу»²⁸.

Українська сторона надавала чисельні ноти протесту представникам РСФРР на українсько-російських мирних переговорах з приводу діяльності більшовиків у прикордонній смузі. Однак російська сторона ухилялась від відповідальності за ці вчинки, заперечувала централізованість керівництва цими діями і причетність до цього уряду РСФРР та більшовицької партії. Зокрема повноважний представник РСФРР на українсько-російських мирних переговорах Х. Раковський заявив, що «за ваших українських більшовиків ми можемо відповідати як однодумці, як партія, але за їхні дії як... держава і як влада відповідати не можемо»²⁹. І це, не зважаючи на те, що більшовицька партія України була складовою частиною РКП(б). У такому ж дусі була відповідь російських представників на претензії української сторони з приводу порушень демаркаційної лінії та прикордонних інцидентів, в якій наголошувалось, що «внаслідок неможливості перешкодити повстанським організаціям здійснювати різні операції в нейтральній зоні, відповідальність за них, очевидно, не може лягти на Російський уряд. Українська делегація повинна погодитися, що лише встановлення кордонів і, отже, скасування нейтральної зони покладе край не тільки повстанським заходам у нейтральній зоні, але й іншим сумним подіям»³⁰.

Прикриваючись подібними заявами, більшовики фактично прагнули використовувати всі, навіть незначні засоби свого утвердження в Україні. І якщо деякі розрізнені більшовицькі дії не спрямовувались центральними партійними й урядовими органами з Москви, то все одно вони входили у загальний план їхніх дій з метою розхитування та повалення існуючої в Україні влади. Для цієї мети застосовувались різноманітні засоби, навіть самі мирні переговори між обома країнами.

Потягами, якими їхали в Україну дипломатичні представники радянського уряду РСФРР, переправлялись гроші для підпільних більшовицьких організацій, агітаційна література і навіть самі підпільники. Якщо справи конференції не посувались уперед, то чисельна радянська делегація з великим успіхом провадила пропаганду та організацію таємних більшовицьких осередків.

У повідомленні української мирної делегації в серпні 1918 р. зазначалось, що нею отримані відомості про те, що з потягом, який прибув з Москви в середині липня, «прибуло три вагони більшовиків», які, без сумніву не були членами російської делегації, оскільки «такої кількості людей не було в усій делегації, навіть з тими, що прибули раніше»³¹.

Використовуючи свою дипломатичну недоторканість повноважні представники радянської Росії привозили в Україну агітаційну літературу і гроші для підпільних організацій. Так, наприклад, у російського дипломатичного кур'єра Марголіна в пакеті з надписом «дипломатична пошта» було виявлено 3 млн. крб.³²

Для поширення більшовицьких ідей і ведення агітації використовувались також російські радянські місії та консульські установи в Україні. Так, в повідомленні, яке надійшло 7 жовтня з Одеси до Міністерства внутрішніх справ, зазначалось, що з першого дня прибуття в Одесу генерального консульства РСФРР, у робітничому середовищі почалось бродіння, викликане тим, що робітничі маси в приїзді представників радянської влади бачили початок відновлення влади рад робітничих депутатів. Наводилися дані, що в зазначеному консульстві провадився запис робітників у червону гвардію, що, володіючи великими грошима, консульство роздавало їх «щедрою рукою всім, які прибули до них, часто не розбираючись у політичному забарвленні прохача»³³. Оцінюючи подібні факти, міністр закордонних справ Української Держави Д. Дорошенко зазначав, що діяльність російських радянських місій і консульств «далеко не була такого невинного характеру»³⁴.

Російські представники, ведучи переговори з гетьманським урядом, у той же час вступали в контакти з представниками опозиційних українських з демократичного табору, які об'єднались в Український Національний Союз і також прагнули до влади в Україні.

Голова УНС В. Винниченко зазначав, що ініціатором встановлення контакту з представниками російської мирної делегації Х. Раковським і Д. Мануїльським для координації дій українських демократичних сил з більшовиками під час антигетьманського повстання виступила українська сторона. Російські представники ніби погодились підтримати їх під час повстання головним чином посиленням діяльності на фронтах з метою відвернення уваги німецьких і гетьманських військ, зобов'язалась визнати той лад, який буде встановлено новою українською владою, абсолютно не втручаючись у внутрішні справи самостійної Української Народної Республіки. Д. Мануїльський запропонував гроші на підтримку тієї справи. Представники української демократії, натомість, обіцяли легалізувати в Україні комуністичну партію³⁵.

Всі вищенаведені факти антидержавної й антиурядової діяльності представників радянської влади і більшовицької партії в Україні, чи то офіційних осіб або нелегалів, всупереч нормам міжнародного права були прямим втручанням у внутрішні справи суверенної Української Держави, порушенням міжнародних договорів, угод і зобов'язань. Але з точки зору більшовиків, їхнього прагнення розпалити пожежу світової соціалістичної революції шляхом її експорту, цілі виправдовували засоби. Заяви більшовиків про наміри укласти мир з Українською Державою спростовувались фактами їхньої діяльності в Україні, а також тим, що, ведучи мирні переговори з представниками офіційної влади, вони водночас контактували з опозиційними українськими колами, обіцяючи їм підтримку і, у свою чергу, задалегідь активно готувались до самостійного захоплення влади в Україні.

Навряд чи можна вважати щирими і відвертими такі запевнення більшовиків, як і їх обіцянки в подальшому визнати

незалежність України і демократичний лад, що мав бути в ній встановлений. Дальші події в Україні показали справжню ціну більшовицьким запевненням у можливості порозуміння з демократичними українськими колами та визнанні демократичного ладу. Єдиною формою влади, до якої висловлювали свою прихильність більшовики, була лише диктатура їхньої партії.

У боротьбі за владу в Україні більшовики прагнули до одноосібного її захоплення й опанування. Про це свідчать програмні партійні документи і рішення, зокрема ухвалені I з'їздом КП(б)У щодо розпуску українського радянського уряду — Народного Секретаріату і ставлення до інших політичних партій.

Виходячи з більшовицьких претензій на одноосібну владу, вищий партійний орган більшовиків зробив безпрецедентний в історії крок — ухвалив рішення про ліквідацію органу державної влади — Народного Секретаріату, який за визначенням голови українського радянського уряду М. Скрипника був координаційним бюро про радянських партій в Україні. Замість нього було створено партійну інстанцію — Всеукраїнський Військово-революційний комітет, який являв собою не уряд, а військовий орган більшовицької партії і фактичний вияв її диктатури.

У ставленні до інших політичних партій більшовики вважали можливим контакти лише з тими, що стояли на платформі радянської влади і могли прислужитися в боротьбі за повалення існуючого в Україні ладу (тобто йшлося про тимчасове співробітництво). При цьому більшовики наголошували на своєму лідерстві в процесі боротьби за радянську владу.

Що стосується порозуміння з українськими соціалістичними партіями демократичного напрямку, яких більшовики вважали «буржуазно-націоналістичними» й «контрреволюційними», то тут взагалі не могло бути будь-якого компромісу. Дії національно-демократичних українських кіл могли бути корисні більшовикам лише в плані загальних антигетьманських дій.

Ставлення більшовиків до проблем національно-державного відродження України обмежувалось лише голослівними заявами про визнання ними права на самовизначення аж до

цілковитого відокремлення. Реально більшовики вважали національне питання взагалі не настільки значущим в епоху прийдешньої світової соціалістичної революції та встановлення світової пролетарської комуни.

Тим часом восени 1918 р., в результаті змін міжнародної ситуації у зв'язку із занепадом четверного союзу і його поразкою у світовій війні, більшовицький уряд РСФРР в проведенні своєї політики щодо України почав відчувати ще міцніший ґрунт. Використавши поразку Німеччини, радянська Росія могла звільнитися від виконання умов Брестського мирного договору, зокрема тих, що зобов'язували її визнати суверенітет України і необхідність укладення з нею відповідного мирного договору. Це, в свою чергу, надавало їй змогу відмовитись від дотримання угод, досягнутих у ході українсько-російських мирних переговорів, припинити самі переговори і зносити з українським урядом, повести відкриту боротьбу за відновлення радянської влади в Україні.

Однак події пішли іншим шляхом. 13 листопада радянська Росія, анулювавши Брестський мирний договір, розпочала відкриті воєнні дії проти Української Держави за відновлення радянської ладі. Період українсько-російського мирного співіснування закінчився.

¹ ЦДАГО України. — Ф. 57. — Оп. 2. — Спр. 140. — Арк. 4–7.

² *Ленін В.І.* Повне зібр. творів. — Т. 50. — С. 50.

³ ЦДАГО України. — Ф.5. — Оп. 1. — Спр. 5. — Арк. 25–26.

⁴ История УССР. — Т.6. — К., 1984. — С. 322–323.

⁵ *Белан Ю.Я.* Освободительная война украинского народа против немецких оккупантов в 1918 г. — К., 1960. — С. 139.

⁶ *Петров В.И.* Отражение Страной Советов нашествия германского империализма в 1918 году. — М., 1980. — С. 203.

⁷ ЦДАВО України. — Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр. 127. — Арк. 61.

⁸ ЦДАГО України. — Ф. 5. — Оп. 1. — Спр. 38. — Арк. 52.

⁹ ЦДАВО України. — Ф. 2207. — Оп. 1. — Спр. 1086. — Арк. 1.

- ¹⁰ ЦДАВО України. — Ф. 2207. — Оп. 1. — Спр. 1035. — Арк. 2.
- ¹¹ Боротьба. — 13 березня, 1918.
- ¹² ЦДАГО України. — Ф. 5. — Оп. 1. — Спр. 61. — Арк. 139.
- ¹³ ЦДАГО України. — Ф. 5. — Оп. 1. — Спр. 5. — Арк. 68.
- ¹⁴ Там само. — Арк. 70.
- ¹⁵ Мирні переговори між Українською Державою та РСФРР 1918 р. Протоколи і стенограми пленарних засідань. Збірник документів і матеріалів. — Київ–Нью-Йорк–Філадельфія, 1999. — С. 304–305.
- ¹⁶ *Дорошенко Д.* Історія України. 1917–1923. — Ужгород, 1930. Т. 2. — С. 172, 174.
- ¹⁷ ЦДАГО України. — Ф. 5. — Оп. 1. — Спр. 28. — Арк. 26.
- ¹⁸ ЦДАВО України. — Ф. 1216. — Оп. 1. — Спр. 100. — Арк. 31.
- ¹⁹ ЦДАГО України. — Ф. 5. — Оп. 1. — Спр. 98. — Арк. 12.
- ²⁰ ЦДАВО України. — Ф. 1216. — Оп. 1. — Спр. 79. — Арк. 47, 210.
- ²¹ Там само. — Спр. 110. — Арк. 268.
- ²² Там само. — Спр. 70. — Арк. 180.
- ²³ ЦДАВО України. — Ф. 2607. — Оп. 1. — Спр. 17. — Арк. 25–26.
- ²⁴ Там само. — Ф. 3766. — Оп. 3. — Спр. 7. — Арк. 2 зв.
- ²⁵ ЦДАГО України. — Ф. 5. — Оп. 1. — Спр. 100. — Арк. 75.
- ²⁶ Мирні переговори між Українською Державою та РСФРР 1918 р. ... — С. 308.
- ²⁷ Там само. — С. 306.
- ²⁸ *Дорошенко Д.* Записки до історії 1918 року на Україні // Хліборобська Україна. Кн. 3. зб. V, VI. — Відень, 1921. — С. 92.
- ²⁹ ЦДАВО України. — Ф. 2607. — Оп. 1. — Спр. 38. — Арк. 48.
- ³⁰ Там само. — Спр. 2. — Арк. 35.
- ³¹ ЦДАВО України. — Ф. 1216. — Оп. 1. — Спр. 93. — Арк. 18.
- ³² Там само. — Спр. 23. — Арк. 46.
- ³³ Там само. — Спр. 114. — Арк. 277.
- ³⁴ *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле. — Львів, 1923. — Ч. 3. Доба Гетьманщини (1918 р.). — С. 23
- ³⁵ *Винниченко В.* Відродження нації. — Київ–Відень, 1920. — С. 158.